

TEMES

Tècnica, patrimoni i cultura

Eusebi Casanelles i Rahola

Un dia de fa una mica menys de quaranta anys era amb uns companys de segon de carrera en un d'aquells enormes passadissos que hi havia a l'Escola d'Enginyers, havíem estat parlant de les assignatures del proper any i fèiem comentaris sobre els professors que ens podien tocar. Un d'ells, assenyalant cap a un grup de professors que estaven drets no gaire lluny de nosaltres, em va dir: «aquell és en Santi Riera».

En Santi formava part de la Càtedra de Termodinàmica i Fisicoquímica i, naturalment, era dels que sortia en les converses, però no el coneixia, tenia fama d'explicar les classes molt bé, de ser molt rigorós i en general estava qualificat com un bon professor. No ho dic perquè aquest escrit està dins d'una publicació d'homenatge, ho podeu preguntar als enginyers que estan al voltant dels seixanta i us ho confirmaran. També infonia respecte. I recordo que aquella vegada portava bigoti, estava serio, duia una bata blanca i, com que era més alt que la mitjana, imposava.

El nombre d'alumnes de les promocions de tercer curs, que era quan teníem la Termodinàmica, era de més de tres-cents nois més alguna noia. Érem la segona promoció del Pla del 64, que havia reduït el nombre d'anys de set que tenia el Pla del 57 a cinc anys per recomanacions de l'OCDE i com a conseqüència hi havia hagut una vertadera allau d'inscrits a primer curs, crec recordar que ens vam matricular uns 1.400 alumnes. Com es pot suposar, tots nosaltres vam haver de suportar durant anys els comentaris del professorat afirmant que amb només cinc anys no ens podíem formar com a bons enginyers i que com que el temari quasi no s'havia reduït, la carrera l'acabaríem fent igualment en set anys. El catedràtic de Fisicoquímica, que era prim, es deia Simón. Era molt conceptual, i a mi, com a delegat de curs del sindicat SDEUB, em deia coses o pensaments relacionats amb el comportament o amb la situació social i política d'aquelles que després tothom comentava, recordo que jo el sabia imitar. Feia les classes, que ara se'n diuen «magistral», com tots els altres catedràtics en una de les enormes aules que hi havia a la planta baixa. Després hi havia les pràctiques, que de fet eren una combinació de classes teòriques amb plantejaments de problemes que es feien en grups de cent en unes classes més petites que eren als pisos superiors. Malauradament, a les pràctiques no em va tocar en Santi, encara que recordo que en alguna ocasió ens va venir a explicar alguna cosa, suposo que en substitució del nostre professor.

Va ser més tard quan vam començar a relacionar-nos, a l'Escola parlant de coses que no tenien res a veure amb l'enginyeria. Jo sempre havia estat delegat de curs i molts professors mantenien una distància amb els problemes polítics estudiantils i no s'implicaven. Era una posició comprensible, i suposo que comuna a altres facultats i escoles, però a mi em semblava que a més de les raons generals que podien ser que no estiguessin d'acord amb les reivindicacions o que les classes eren una manera de guanyar-se la vida i no se la volien jugar, hi havia una actitud típica del tècnic, comuna a tots els països i en els últims segles, per la qual se sentien fora dels problemes de la societat amb el pretext que la tècnica no tenia colors. Justament la no-neutralitat de la ciència i de la tècnica ha estat uns dels temes del discurs d'en Santi que ha desenvolupat en els seus escrits.

En Santi, en canvi, era molt proper a nosaltres, tenia un profund coneixement dels temes socials i polítics i els que érem al Sindicat

d'Estudiants sabíem que era un dels professors que estava al nostre costat en la lluita contra el Règim i en el qual podíem confiar plenament. A través de la relació que vaig tenir durant aquell temps, la meua visió d'aquell professor seriós i imposant va canviar i el vaig trobar molt dialogant i senzill.

Després tinc una nebulosa de records perquè en acabar els estudis vaig treballar a l'ICE de la UPC que era a la mateixa Escola d'Enginyers i aquest fet em dificulta distingir el que va passar a finals de carrera del que va passar just després. El que sí que és cert és que el principal factor que ens va unir va ser el seu interès per la història de la ciència i de la tècnica i la meua voluntat de promocionar un Museu de la Ciència i de la Tècnica a Catalunya, idea que vaig desenvolupar a partir del 1975 quan a les tardes treballava a la Comissió de Cultura de l'Associació d'Enginyers Industrials.

Jo també tenia vel·leïtats que s'apartaven dels estudis d'enginyeria i paral·lelament em vaig matricular als estudis de ciències socials a l'ICESB aprofitant que vaig fer el servei militar com a voluntari perquè era a la llista dels que no podíem fer milícies, la qual cosa em va suposar estar vint mesos fent de soldat amb l'avantatge, però, d'estar a una caserna de Barcelona. Crec que aquesta doble formació d'enginyeria i humanística, que també era la d'en Santi, va ajudar molt que els dos ens avinguéssim.

Un dia em va sorprendre i em va dir que estudiava història a la facultat, cosa que em va fer gràcia de pensar que una persona que feia pocs anys havia estat un dels meus professors tornava a ser un alumne. Anys més tard, em va dir que l'havien admès com a professor d'Història de la Ciència i de la Tècnica a la Facultat d'Història i que continuaria fent classes a l'Escola d'Enginyers i, finalment, al cap d'un temps, em va comunicar que havia deixat aquesta última escola i que es dedicava exclusivament a la història. Deixava el món de l'enginyeria per passar al de les humanitats, fet estrany i notable dins de la nostra corporació tècnica, ja que en aquells anys ens sentíem com una elit enfront de les carreres de lletres i un canvi d'aquests no acostumava a succeir. Malgrat tot, aquesta situació fou assimilada per l'Associació d'Enginyers i en Santi es convertí en l'enginyer-historiador al qual se li van confiar diversos projectes, com la direcció d'unes col·leccions sobre història de la tècnica a Catalunya, que en el seu conjunt han resultat ser una de les més importants que sobre aquest tema s'han fet al nostre país.

En aquesta etapa ja el recordo amb barba i cada vegada amb més aspecte de *progre*, estava molt lluny de la imatge que havia tingut la primera vegada i contrastava amb el de la seva dona, que sempre anava molt elegant. Un cop, comentant aquesta situació, em va dir que una vegada mentre l'esperava a ella dret en un passadís del metro algú li va donar una moneda.

Va ser l'any 1976 quan vaig proposar a la Comissió de Cultura de l'Associació d'Enginyers que s'havia de promoure un Museu de la Ciència i de la Tècnica com els que hi havia a Europa. A l'Associació, molts enginyers que treballaven en empreses veien com màquines que tenien desenes d'anys i algunes que s'havien fabricat al segle XIX desapareixien i se substituïen per altres de nova generació. A mitjan setanta ja feia més de deu anys que el desenvolupament va irrompre al nostre país després del Pla d'estabilització i els plans de desenvolupament promocionats per López Rodó, i que havien fet entrar Espanya dins de l'onada de progrés europeu. Al nostre país, que encara conservava maquinària molt més antiga que els altres a causa de les dificultats de la postguerra, el canvi d'utensilis i maquinària va ser total. Les màquines de vapor van desaparèixer quasi totalment, els telers de llançadora es van substituir pels automàtics, s'incorporà l'electrònica a les màquines i nous materials i nous dissenys s'implantaren... Quasi tot el que hi havia treballant havia quedat obsolet i si es volia continuar s'havia de canviar. Els plans parcials de reestructuració dels sectors productius, com el del tèxtil que era el més importants de tots, implicaven que la maquinària obsoleta s'havia de destruir davant dels funcionaris estatals per tal que no es revenguessin i fessin una competència a curt termini. És en aquests actes de destrucció que diversos enginyers sensibilitzats pels objectes amb història es planyien perquè no hi havia una institució a qui es poguessin donar moltes d'aquestes màquines que ells consideraven de la primera industrialització. Suposo que avui ens quedàrem sorpresos de la quantitat de coses que es van destruir en aquells anys i que ara tindrien un gran valor i no sols del món industrial sinó també del mobiliari de les cases.

En Santi era un dels pocs enginyers que tenia coneixement de la història de la tècnica i a qui podia parlar sobre el projecte que tenia al cap. Va ser en aquells primers treballs de definició del que havia de ser el museu que vam consolidar una relació professional i d'amistat que ha durat fins avui.

Quan el 1981 el Departament de Cultura va assumir el projecte del Museu i una comissió mixta del Departament de Cultura i de l'Associació d'Enginyers em va encarregar el primer projecte de Museu, vaig demanar a en Santi que m'assessorés en la part històrica. Més tard, quan ja es va comprar el Vapor Aymerich, Amat i Jover i es va obrir al públic amb una primera part restaurada i amb una exposició, li vaig demanar concretament que fes el guió històric d'una primera part que era una síntesi de la Història de la Ciència i de la Tècnica fins al segle XVIII. Havia de ser com una introducció a una gran exposició sobre la industrialització per fer veure al visitant que aquesta va sorgir després d'uns canvis tecnològics desenvolupats al llarg de la història i de la constitució d'un pensament científic que va comportar una sèrie de descobriments sobre les lleis que regeixen el món.

La creació d'un museu d'aquest tipus necessita molta paciència i constància. De fet, un Museu de Ciència i Tècnica no és gaire volgut pel món cultural que està molt més preocupat i interessat pels temes arqueològics i artístics i, malgrat que ningú no ha negat la raó de la seva existència, mai no està en les seves prioritats culturals i per aquest motiu el Museu va trigar dotze anys a inaugurar-se i l'exposició ideada per en Santi va haver d'esperar vuit anys més (1994) i ara es pot veure al soterrani amb el títol d'«Homo Faber». Aquesta situació museística no és solament del nostre país, és per tot arreu. El món patrimonial cultural accepta teòricament el món de la tecnologia però a la pràctica no li dóna gaire suport. Molts museus tècnics no estan dins dels departaments de cultura i l'exemple més proper és el Museo de la Ciencia i de la Tecnología de Madrid, que després de vint anys que el Ministeri de Cultura no li fes cas s'ha passat al de Ciencia y Tecnología sense que es fes cap acte de protesta o de crítica per aquesta acció. (Ara s'ha de veure quins resultats té aquest canvi).

Crec que aquest és un exemple palpable que reflecteix la divisió entre el món de les ciències i de les humanitats i malgrat que en els últims anys s'ha produït una convergència notable, la divergència encara existeix. Aquest ha estat un dels temes bàsics del pensament d'en Santi, sobretot al començament de l'inici del projecte del Museu, l'ha denunciat i ha treballat per aproximar-los.

Tornant a les activitats del nostre museu i fent un balanç de les col·laboracions amb en Santi, haig de dir que durant tots aquests anys hem

tingut una relació continuada i hem fet coses conjuntes que són difícils d'enumerar. Ha estat el nostre historiador al qual hem acudit perquè ens assessorés en temes concrets de la Història de la Ciència i de la Tècnica, ja sigui per a les nostres exposicions o per a les nostres publicacions, i sempre ens ha donat suport desinteressadament.

De tots els temes en què hem col·laborat, el que segurament ha tingut més repercussió en el món cultural ha estat l'inici del moviment per a la preservació del patrimoni industrial, en el qual es pretén que el llegat material del món industrial es consideri part del patrimoni cultural. Avui, el concepte de patrimoni industrial ja ha estat assumit per una gran part del món cultural de la nostra societat, però en aquells anys era un concepte nou i estrany. Molts ens veien com a llunàtics ja que creien que volíem preservar tots els edificis de les indústries del país.

S'ha de tenir en compte que quan parlàvem de «patrimoni industrial» o, encara pitjor, d'«arqueologia industrial», la gent quedava una mica astorada. Ningú no entenia quina relació hi havia entre la indústria i el patrimoni o l'arqueologia. El concepte que tenia la societat en general sobre els monuments patrimonials era que eren uns edificis que tenien la qualitat de ser antics i/o amb valor artístic, qualitats i conceptes que no formaven part dels edificis industrials. A més, eren els anys de la gran crisi econòmica iniciada per la pujada del preu del petroli després de la Guerra dels Sis Dies, per la qual cosa moltes empreses tancaven i deixaven un mal record i unes tensions entre els seus treballadors i entre el veïnat que comportava que desitgessin la seva destrucció. A més, era una oportunitat per al moviment veïnal per reclamar espais públics i per a les autoritats locals per fer-los en els llocs que ocupaven les indústries que sovint eren importants o bé per crear noves urbanitzacions que havien de dignificar l'àrea. Naturalment l'especulació sobre aquells terrenys sempre ha estat molt forta.

En Santi es va apuntar ja des del primer moment a les reunions amb el grup que ho impulsàvem, el qual estava vinculat a l'Associació del Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya. La majoria de nosaltres érem amateurs en el tema i ell, com a professor universitari, juntament amb el també professor Rafael Aracil, que havia escrit *Patrimoni Industrial a Alcoi*, que va ser el primer llibre sobre aquest tema a Espanya, donaven a aquest

tema un caràcter de disciplina acadèmica que en aquell moment ens era molt necessari. El primer gran acte producte de les reunions fou l'organització del primer Congrés sobre Patrimoni Industrial i l'Obra Pública organitzat pel Govern basc i el Govern català, que es realitzà a Bilbao, però que en gran part fou organitzat aquí a Barcelona, i en Santi va presentar una ponència titulada «La arqueología industrial, su papel en la enseñanza de la técnica y de la historia», en què tractava quatre temes que després ha desenvolupat en altres escrits. El primer va ser el tractament de l'arqueologia industrial com un mètode que aporta dades concretes locals i que contribueix a la història global, concepte molt important per entendre el que tracta aquesta disciplina. Un segon punt va versar sobre la importància de l'ensenyament de la història a través de l'estudi de l'entorn i indicava els estudis sobre les restes industrials com un exemple excel·lent d'aquesta metodologia. Actualment aquesta temàtica ha esdevingut cabdal en el món pedagògic. En el tercer tema remarcava el caràcter pluridisciplinari de l'arqueologia industrial, tot insistint que l'estudi d'un entorn social i físic solament es podia realitzar a través de la confluència de diversos coneixements lligats a diferents disciplines. I l'últim tema va tractar sobre la divisió que hi ha hagut en el camp intel·lectual entre el món de les humanitats i el món de la ciència i de la tècnica. Tres anys més tard vam organitzar el segon congrés a Terrassa.

De tots els actes que vam dur a terme conjuntament el que més repercussió va tenir posteriorment i que després ha esdevingut un acte simbòlic del moviment pel patrimoni industrial a Catalunya, encara que en aquell moment ho vam fer com a treball tècnic, fou una carta que vam dirigir a l'Ajuntament de Barcelona sobre la necessitat de salvar cinc edificis industrials al Poble Nou, on s'anava a fer la Vila Olímpica. L'Ajuntament va demanar que féssim una valoració sobre les possibles màquines que podien quedar en les empreses desallotjades en aquella zona i que s'havien de destruir i vam fer un grup format per en Josep Maria Muntaner i en Pere Hereu, els dos arquitectes; en Jaume Rosell, professor d'Història de la Construcció, i en Santi Riera i jo mateix. No quedava quasi material, ja que tot s'havia traslladat o havia anat a la desferra. Però en canvi, ens vam fixar en el patrimoni construït i vam considerar que hi havia uns edificis que s'havia d'intentar salvar-los de la destrucció. Es tractava d'una farinera que

encara funcionava, com a representant de la gran activitat que en aquest camp s'havia desenvolupat en aquell sector de la ciutat; un petit celler de vi que hi havia a l'avinguda Icària, també com a símbol que en aquell lloc hi va haver la màxima concentració de cellers de vi destinats a servir a la ciutat i a ser exportats a través dels vaixells del port; una fàbrica amb elements modernistes i amb encavallades de pota de mosca dissenyades per l'enginyer Torres, les úniques que es coneixien que encara existien; una adoberia que tenia una estructura de columnes de fosa i bigues de fusta típica de mitjan segle XIX, i per fi els magatzems dissenyats per l'arquitecte Elies Rogent on s'utilitzava la volta catalana en un lloc industrial per primer cop i que servien per a la recepció del blat destinat a les farineres. Aquest edifici era el més impactant i el més emblemàtic de tots ells.

La carta es va enviar quan tota la urbanització i els plans estaven fets, d'alguna manera havíem arribat tard, però el que més ens va dolre fou una resposta que ens tractava de conservadors i reaccionaris. Com a consolació l'Ajuntament va iniciar un inventari fotogràfic, gràfic i documental de tota la zona que segurament és un dels més ben fets dels que s'han realitzat i que no s'ha tornat a fer en altres zones de la ciutat remodelada.

La carta es va convertir en un element de referència de la història del naixement del moviment del patrimoni industrial a Catalunya i es va citar en articles i va sortir a diverses conferències. Quan en una conferència que feia en Santi algú li preguntava sobre l'argumentació que l'Ajuntament va donar dient que la preservació d'aquests cinc indrets industrials era impossible per motius urbanístics, responia preguntant-se si aquests plans no s'haurien refet si aquells edificis fossin romànics.

Vint anys més tard, la situació ha canviat totalment. Si aquella carta reivindicativa va ser signada per cinc persones que es podrien considerar com a intel·lectuals i no hi va haver més suport popular, avui la lluita per salvar una part de les fàbriques de tot el Poble Nou afectat per les urbanitzacions postfòrum està encapçalada per les associacions de veïns i ha esdevingut un clam d'aquella part dels habitants de la ciutat. És un factor d'optimisme i que mostra que moltes lluites no cauen en l'oblit.

Amb en Santi també vam fer conjuntament el primer curs sobre patrimoni industrial a Catalunya i diverses conferències i altres cursos. Dels que ens recordem més van ser els cursos d'estiu de l'antiga Universidad

Laboral de Gijón, a la qual vam anar dos o tres anys a donar classes; era una tasca militant, ja que malgrat l'amabilitat dels organitzadors i el bon ambient que hi havia, ens van allotjar en unes habitacions fredes i desolades sense cap comoditat que eren en uns grans passadissos amb desenes de portes que feien la impressió de presó o de monestir, on no hi havia ningú i vam escollir la que ens va semblar. Les tovalloles encara portaven el nom del fundador de la universitat, José Girón, i vam considerar que era una relíquia històrica i encara que érem conscients que era una acció que no estava bé i que per la nostra ideologia no ho podíem fer, ens en vam emportar una cada un.

Actualment el trasllat del seu habitatge a Terrassa, prop del Museu, ha significat que ens veiem una mica més sovint, almenys quan ve amb els seus néts italians, uns dels més adeptes a la nostra institució. Espero que la seva jubilació representi una nova etapa de col·laboració que ja ha començat amb l'encàrrec d'un llibre sobre les màquines de vapor a Catalunya, que ha estat un dels seus grans temes d'estudi.